

ANDRONIKOSZ ÉS JÚNIA AZ APOSTOLOK KÖZÖTT?

SZABADOS ÁDÁM

Absztrakt

Pál apostol a Római levél végén egy olyan Júnia vagy Júniasz nevű személyt köszönt, akinek a nemével kapcsolatban vita folyt az egyháztörténelem folyamán a különböző írásmagyarázók között. Pál apostol azt állítja róla, hogy az apostolok körében nagyra becsült személy, így felmerül a kérdés, hogy vajon ő egy női apostol volt-e. E tanulmány az utóbbi évtizedek a témával kapcsolatos írásmagyarázati kutatásainak eredményeit szintetizálva igyekszik válaszolni arra a dilemmára, hogy a kérdéses személy férfi vagy nő volt-e, illetve hogy ténylegesen apostolról van-e szó. A vizsgálat eredménye nem csak az igeszakasz helyes magyarázatához ad segítséget, de újabb szempontokkal járul hozzá a női lelkészség újszövetségi megengedhetőségének aktuális vitájához is.

Kulcsszavak: női apostolság, Júnia, Római levél, írásmagyarázat

1. Bevezetés

„Köszöntések Andronikoszt és Juniászt, rokonaimat és fogolytársaimat, akiket nagyra becsülnék az apostolok körében, akik nálam is előbb lettek Krisztus híveivé.” (Róm 16,7) Ez az egyszerű köszöntés izgalmas kérdéseket vet fel a korai egyház struktúrájával kapcsolatban, hiszen ha Andronikosz és Juniász az apostolok közé tartoztak, az alapvetően befolyásolja, ahogy az apostolok köréről gondolkodunk, és ha bizonyítható, hogy az Andronikossal együtt említett személy nő (Júnia), nem pedig férfi (Juniász), az egyedülálló bizonyítéka lehet annak, hogy női apostolok is voltak a korai egyházban.¹ Nem véletlen, hogy Andronikosz és Júnia esetleges apostolsága komoly viták tárgyává vált, hiszen ha az apostolok között valóban voltak nők is, az erős érveként szolgálhat amellett, hogy – a hagyományos gyakorlattal ellentétben – más egyházi tisztségeket (pl. presbiter, lekipásztor) sem lehet férfiakra korlátozni. Ahhoz azonban, hogy Andronikosz és „társa” említéséből bármilyen komolyabb következtetést levonhassunk az újszövetségi apostolsággal (és a nők szolgálatával) kapcsolatban, három kérdésre kell választ találnunk: 1) Mi a tényleges neve Andronikosz „társának”? 2) Mit jelent az „akiket nagyra becsülnék az apostolok körében” (ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις) szó szerkezet? 3) Milyen értelemben beszél Pál „apostolokról”?

2. Juniász² vagy Júnia?

Bernadette Brooten úttörőnek számító 1977-es cikke felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az első évezred magyarázó szinte mind női névként értelmezték az accusativus alakban álló tulajdonnevet.³ Órigenész,

1 Bernadette Brooten: „Junia... outstanding among the apostles” in L. and A. Swidler (eds.): *Women Priests: A Catholic Commentary on the Vatican Declaration* (New York: Paulist, 1977), 141-144; Elisabeth Schütz Fiorenza: „The Apostleship of Women in Early Christianity” in *Women Priests*, 135-140; Elisabeth Schütz Fiorenza: „Missionaries, Apostles, Co-workers: Romans 16 and the Reconstruction of Women’s Early Christian History” in *Word & World* 6 (1986): 430-431.

2 A következőkben a magyar bibliafordításokban elterjedt „Juniász” átírást használom a „Junias” helyett.

3 Brooten, 141. Brooten cikkét megelőzte, de lényegesen kisebb figyelmet kapott M-J. Lagrange 1916-os Római levél kommentárja (*Saint Paul: Epître aux Romains*. Paris: Librairie V. Lecoffre, 1916), melyben a francia kutató is visszatért a női név hipotézishez.

Jeromos, Aranyszájú Szent János, Hatto Vercelli, Theophylactus és Abelardus női formában utaltak a névre, a p46 papirusz kéziratban még a „Júlia” (Ιουλιαν) szövegvariáns is előfordul.⁴ Brooten szerint a 12. századi Római Aegidius volt az első, aki az accusativus alakban álló név nominativusát férfiként adta vissza (Juniam vagy Juliam formájában), majd két évszázaddal később Faber Stapulensis (Jacques Lefèvre d'Étaples) 1512-es munkájában találkozunk azzal a nézetel, hogy a Ἰουλιαν a Juniász férfinév accusativusa – amely nézetet aztán Luther népszerűsített Római-levél kommentárjában.⁵ Egészen a közelmúltig az a vélemény vált dominánssá, hogy a Juniász ugyanúgy rövidítés, mint ahogy a Priszka a Priszcilla név rövid alakja, és az eredeti római név valószínűleg a Junianus, Junianius vagy a Junilius lehetett.⁶

Eldon Jay Epp alapos lexikai elemzése azonban meggyőzően és talán végérvényesen bizonyította, hogy noha a legtöbb bibliafordítás a reformáció óta a férfinév változatot követi, a levélben található név nominativus alakja minden bizonnyal a Ἰουλιαν női név volt.⁷ Epp érvelése többek között arra támaszkodik, hogy 1) a Júnia gyakori női névnek számított a rómaiak közt; 2) az ókeresztény irodalomban Pál utalását egyöntetűen női névként értették, 3) az 1927-es Nestle-Aland szöveg megjelenéséig egy kivétellel minden szövegkiadásban a neutrálisabb (férfi és női olvasatot is lehetővé tévő) Ἰουλιαν hangsúlyozás volt olvasható, nem pedig a csak férfinévre vonatkozatható Ἰουλιαν forma;⁸ 4) a Junius férfinévre nincsen egyetlen példa sem az anticitásban, és a rövidítés hipotézis is súlyos problémákba ütközik.⁹

A Júnia alak melletti lexikológiai érvek elsőprőek. Peter Lampe szerint a Júnia női név legalább 250-szer fordul elő antik szövegekben,¹⁰ a Juniász névre azonban egyetlen ókori példát sem találunk, és a Junianus illetve Junius alakok is rendkívül ritkák.¹¹ Bauckham szerint nem lehet ettől még kizárni, hogy az accusativus mögött a Juniász rövidítés áll, de nagyon erős érvekre lenne szükségünk ahhoz, hogy a kézenfekvőbb női név helyett ezt a formát részesítsük előnyben.¹² Az egyetlen ilyen érv talán az lehetne, ha be tudnánk bizonyítani, hogy Pál Júniát az apostolok tekintélyes, szűk köréhez sorolja, és biztosak lehetnénk abban is, hogy nőt viszont semmi esetben sem látna el ilyen titulussal. Ez az érv korábban tartotta is magát,¹³ viszont az erős lexikológiai bizonyítékok felülírásához kevésnek tűnik, és szükségtelen is, ha az ἐν τοῖς ἀποστόλοις exkluzív jelentéssel bír (I. lent). Kijelenthetjük: a fenti mondatban Pál minden bizonnyal egy Júnia nevű hölgyet köszönt.

4 Brooten, 142. Joseph A. Fitzmyer ezen kívül Ambrosiastert, Theodoretoszt, Pszeudo-Primasiust, Damaszkuszi Jánost, Karthauzi Brúnót és másokat is említ (*Romans, A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible, Vol. 33. New York: Doubleday, 1993, 738).

5 Uo. Wayne Grudem és John Piper megemlítik, hogy Epiphanius *Index disciplulorum* c. írásában Juniasnak nevezi a Pál által említett személyt, azonban jelzik, hogy Epiphanius Priszkat is férfinék tartja, akiről pedig nyilvánvalóan tudható, hogy nő volt („An Overview of Central Concerns” in *Recovering Biblical Manhood and Womanhood*. Wheaton, IL: Crossway, 1991, 79-80 és 479 n19). Richard Bauckham nem tartja valószínűnek, hogy az Epiphanius-idezet ténylegesen a 4. századi egyházatyától származna (*Gospel Women: Studies of the Named Women in the Gospels*. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2002, 166 n242).

6 Brooten, 142.

7 Eldon Jay Epp: *Junia: The First Woman Apostle* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 2005)

8 A görög szavak hangsúlyozásának jelölése csak a Kr. u. 6. században jött divatba, előtte a kontextus alapján döntöttek a hangsúlyozásról.

9 Epp, 23-24. Lexikai és szövegkritikai megfontolások alapján John Thorley is hasonló következtetésekre jut („Junia: A Woman Apostle” in NT 38 (1996):18-29).

10 Peter Lampe: *Die Städtömischen Christen in den ersten beiden Jahrhunderten*. WUNT 2:18 (Tübingen: Mohr Siebeck, 1987), 139. Richard S. Cervin szintén számos példával illusztrálja a Júnia név gyakoriságát („A Note Regarding the Name Junia(s) in Romans 16,7” in NTS 40 (1984): 464-470).

11 Bauckham: *Gospel Women*, 169.

12 Uo.

13 A. C. Headlam például azt írja, hogy a név lehet Junia vagy Junias is, de mivel apostolra utal, inkább a férfi változatot fogadjuk el („Junias or Junia” in J. Hastings, ed.: *Dictionary of the Bible*. Vol. 2. Edinburgh: T&T Clark, 1899, 825). A *Dictionary* 1909-es egykötetes kiadásában A. J. Maclean szócikke lényegében ugyanezt mondja (T&T Clark, 1909, 509).

Lampe azt valószínűsíti,¹⁴ hogy Júnia a neve alapján felszabadított rabszolga lehetett, mert felszabadított rabszolgák gyakran felvették patrónusuk nemzetségnevét (nomen gentilicium). Ez azonban Júnia esetében nem szükségszerű következtetés, hiszen más esetekben sem volt ritka, hogy zsidók (és egyéb nem-rómaiak) latin nevet használjanak.¹⁵ Kevésbé spekulatívnak tűnik Romano Penna,¹⁶ Robert Jewett,¹⁷ James Dunn¹⁸ és Richard N. Longenecker¹⁹ véleménye, miszerint Andronikosz és Júnia esetében – Priszkához és Akvilához hasonlóan – házaspárról van szó.²⁰

3. Mit jelent az „apostolok körében” kifejezés?

A mai kutatók többsége²¹ követi az egyházatyák (pl. Órigenész és Krüszosztomosz) olvasatát, és inkluzív értelemben veszi az *ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις* jelentését. Eszerint Andronikosz és Júnia is az apostolok közé tartoztak, közöttük számítottak kiemelkedőnek, elismertnek (nem pedig az apostolok *által* voltak elismertek).²² Több érv is szólhat e mellett az olvasat mellett.

Először is maga az a tény, hogy az egyházatyák számára, akik görögül írtak és gondolkodtak, láthatóan ez az értelmezés volt kézenfekvő.²³ Krüszosztomosz hangsúlyozza például, mekkora megtiszteltetés, hogy Pál egy nőt az apostolok közé sorol.²⁴ Másodsor, amennyiben Pál instrumentális értelemben beszélne az apostolokról („ismertek az apostolok *által*”), inkább a *ὕπο* + genitivus szerkezetet használta volna (*ὕπο τῶν ἀποστόλων*), nem az *ἐν* + dativust (*ἐν τοῖς ἀποστόλοις*),²⁵ de legalábbis a prepozíció nélküli dativusszal utalt volna arra, hogy az említett személyek az apostolok *sámára* ismertek.²⁶ Harmadszor, bár az *ἐπίσημοι* melléknévnek nincsen önmagában komparatív jelentése, több példát is látunk arra, amikor az *ἐν* + dativus használata sugall összehasonlítást (pl. Mt 2,6: *σὺ Βηθλέεμ, γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα*).²⁷ Ezek alapján logikusnak tűnik a következtetés, hogy Andronikosz és Júnia a többi apostollal *összehasonlítva* volt neves, figyelemre méltó, nem pedig *az ő szemükben*.

14 Peter Lampe: „Junia/Iunias: Sklavenherkunft im Kreise de vorpaulinischen Apostel (Röm 16,7)” in ZNW 76 (1985): 132-134.

15 Bauckham: *Gospel Women*, 169.

16 Romano Penna: *Lettera ai Romani: Introduzione, versione, commento* (Bologna, Italia: Edizioni Dehoniane Bologna, 2010), 1084.

17 Robert Jewett: *Romans: A Commentary* (Minneapolis, MN: Fortress Press, 2007), 962.

18 James D. G. Dunn: *Romans 9-16* (Word Biblical Commentary 38. Dallas, TX: Word Books, 1988), 894.

19 Richard N. Longenecker: *The Epistle to the Romans: A Commentary on the Greek Text*. NIGTC (Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2016), 1068.

20 Bauckham szerint ez a következtetés sem szükségszerű, hiszen Pál testvéreket is együtt említ (pl. Trüfónát és Trüfózát a 16,2-ben) (*Gospel Women*, 169).

21 Pl. Barrett, Cranfield, Lagrange, Lietzmann, Michel, Rengstorf, Schlatter, Schlier, Schnackenburg, Zeller és a BAGD szótár (Fitzmyer, 739). Fitzmyer az exkluzív jelentést támogató kutatók között Zahnt és Cornely-t említi. Moo az utóbbi véleményt képviselők között említi Meyer, Gifford, Hodge, Lenski és Murray munkáit is (Douglas J. Moo: *The Epistle to the Romans*. NICNT. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 1996, 923).

22 Az *ἐπίσημος* melléknév jelentése néhány meghatározó szótár szerint: „splendid, prominent, outstanding” (BDAG); „jeles, kiváló, kiemelkedő; kimagasló, kitűnő; hírhedt” (Varga); „well-known” (Louw-Nida); „having a mark on it, stamped, coined; notable, remarkable” (LSJ) „of note, illustrious” (Thayer). A melléknév tehát kontextustól függően utalhat a személyek kimagasló kvalitására is, de ismertségükre is, illetve arra, hogy feltűnnek, kitűnnek, észreveszik őket.

23 Bauckham: *Gospel Women*, 179; Penna, 1086.

24 „Οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Καίτοι καὶ τὸ ἀποστόλους εἶναι μέγα, τὸ δὲ καὶ ἐν τούτοις ἐπίσημος εἶναι, ἐννόησον ἡλικὸν ἐγκώμιον· ἐπίσημοι δὲ ἦσαν ἀπὸ τῶν ἔργων, ἀπὸ τῶν κατορθωμάτων. Βαβαί, πόση τῆς γυναικὸς ταύτης ἡ φιλοσοφία, ὡς καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἀξιοθῆναι προσηγορίας.” (In ep. ad Romanos 31.2; PG 60,669-670)

25 Cervin, 470. Cervin megjegyzi, hogy éppen ezért fordítja a latin Vulgata is úgy a mondatot, hogy *qui sunt nobiles in apostolis*.

26 Moo: *Romans*, 923 n39.

27 Bauckham: *Gospel Women*, 178.

Bármennyire is erősnek tűnnek azonban ezek az érvek, nem fogadhatjuk el őket döntő érveknek. Egyrészt köztudott, hogy az egyházatyák olvasata korántsem mindig megbízható (az értelmezéseikről nem is beszélve).²⁸ Amennyiben – ahogy számos kiváló exegeta gondolja²⁹ – ebben az esetben nyelvtanilag mind az inkluzív, mind az exkluzív olvasat lehetséges, az egyházatyák olvasata nem feltétlenül szövegértés, inkább szövegértelmezés kérdése. Az egyházatyák értelmezését is gyakran meghatározta saját kontextusuk, illetve a hallgatóság, amelynek a kérdéseire válaszokat kerestek.³⁰ Ha grammatikailag mindkét opció elfogadható, a szöveg értelmezésében tévedhettek úgy is, hogy nyelvtanilag egyébként nem hibás az olvasatuk. A görög atyák nyelvi kompetenciája tehát ebben az esetben nem használható érvként.³¹

Az év + dativus használata sem feltétlenül támogatja az inkluzív olvasatot. A prepozíciós szerkezet éppen azt a nüansznyi különbséget fejezheti ki, ami a magyar nyelvben is létezik az „ismertek az apostolok által” és az „ismertek az apostolok körében” szókapcsolatok jelentése között. Az „apostolok által” (ὕπὸ τῶν ἀποστόλων) nem egészen ugyanazt jelenti, mint a szintén az ἐπίσημοι szóval exkluzív értelemben kollokáló³² „apostolok körében” (ἐν τοῖς ἀποστόλοις), utóbbi – ahogy Lenski is hangsúlyozza³³ – arra a „helyre” utal, ahol az elismerés történik (vagyis az apostolok körében). Ez a különbség megmagyarázza, miért nem jelent problémát ebben az esetben, hogy az év + dativus instrumentális ágens jelentése („apostolok által”) vitatott, hiszen a szintagmában a dativus nem instrumentális, hanem locativus jelentést („apostolok körében”) vesz fel, az apostolok (vitatott) ágens szerepe szinte egyáltalán nem jelenik meg.³⁴ A ὕπὸ + birtokos eset használatakor viszont pont az a finom többletjelentés hiányozna, hogy az apostolok egyfajta „körként” vélekedtek pozitívan Andronikoszról és Júniáról, talán egymás között is szóvá téve a Krisztusért vállalt szenvedéseiket és szolgálataikat.

Ami pedig a komparatív jelentésárnyalatot illeti: ha elfogadjuk, hogy a vers sugallhat összehasonlítást az ἐπίσημος szó használatával, éppen a lehetőség, hogy az inkluzív olvasat komparatív jelentést hordozhat, gyengíti az inkluzív jelentés plauzibilitását, hiszen egészen furcsa volna, ha Pál két egyébként ismeretlen, semmilyen más korai forrásban nem említett embert a többi apostol fölé emelne (és itt most nyugodtan gondoljunk Péterre, Jánosra, Jakabra vagy akár magára Pálra is, akikkel az összehasonlítás történe). Egyetértek Theodore Zahn konklúziójával,³⁵ miszerint ez a magyarázat rendkívül kevéssé hihető. Zahnnak abban is igaza van, hogy ha viszont Pál nem akarta a többi apostol fölé emelni őket, de inkluzív értelmet kívánt tulajdonítani a

28 Dirk Jongkind, a Cambridge-i Egyetem szövegkritika tanára és a 2017-ben megjelent *The Greek New Testament Produced at Tyndale House* főszerkesztője személyes beszélgetésben erősítette meg számomra, hogy napi szinten találkozik nyilvánvalóan hibás döntésekkel az egyházatyák szövegmagyarázataiban.

29 Az általam megvizsgált kommentárokból és tanulmányokból az inkluzív értelmezést helyeslők is szinte egyöntetűen elismerik, hogy nyelvtanilag nem kizárt az exkluzív értelmezés sem. H. Rengstorf szerint a szó a Róm 16,7 kontextusában jelentheti azt is, hogy „jelentősek az apostolok körében” (significant in the circle of apostles), és azt is, hogy „nagyra tartják őket az apostolok körében” (highly regarded among them) (*TDNT* 8:268). (Rengstorf az előbbi értelmezést tartja valószínűbbnek, mondván, hogy ha Pál az utóbbira gondolt volna, világosabban kellett volna kifejeznie magát, ezt az érvet azonban könnyen a visszájára is lehet fordítani.)

30 Moisés Silva: *Interpreting Galatians: Explorations in Exegetical Method* (Grand Rapids, MI: Baker Academic, 1996, 2001), 31-33. Silva éppen Krüszosztomosz kapcsán mutatja be ezt.

31 Dan B. Wallace és Michael H. Burer szerint olyan azt feltételezni, hogy az egyházatyák értelmezése mindig megbízható, mintha azt gondolnánk, hogy egy angol nyelvű szöveg alapján prédikáló igehirdető mindig jól értelmezi a szöveget, mert érti az angol mondatokat (M. H. Burer & D. B. Wallace: „Was Junia Really an Apostle? A Re-examination of Rom 16.7” in *NTS* 47 (2001): 78-79 n12).

32 Kollokáció: olyan szókapcsolat, amelynek két vagy több szava általában együtt fordul elő.

33 R. C. H. Lenski: *The Interpretation of St. Paul's Epistle to the Romans* (Minneapolis, MN: Augsburg, 1961), 906-907.

34 Burer és Wallace hangsúlyozzák, hogy a dativus utalhat passzív recepcióra is (pl. 1Tim 3,16: ὠφθη ἀγγέλως), ezért akkor is működik az exkluzív olvasat, ha bizonyítottan vesszük, hogy a dativus soha nem fejez ki aktív, személyes ágens szerepet.

35 Th. Zahn: *Der Brief des Paulus an die Römer*. Kommentar zum Neuen Testament 6 (Leipzig: A. Deichert, 1910), 608.

szónak, miért nem azt írta egyszerűen, hogy ἀπόστολοι ἐπίσημοι (ismert apostolok)?³⁶ A komparatív jelentés-árnyalat lehetősége éppen azt valószínűsíti, hogy nem az inkluzív olvasat a helyes.

Daniel B. Wallace és Michael H. Burer megvizsgálták³⁷ az ἐπίσημος szó ismert kollokációit, és arra a következtetésre jutottak, hogy amikor a melléknév birtokos esetben álló személlyel kapcsolódik össze, a jelentés általában inkluzív („kimagasló közöttük”), amikor viszont a melléknévet követő személy (ἐν +) dativusban áll, a jelentés általában nem foglalja magában azt, akire utal („ismert számukra”). A szerzők elismerik, hogy a kommentárok nagy többsége az inkluzív nézetet fogadja el, de jogosan teszik szóvá, hogy az esetek túlnyomó többségében a kommentárok ezt valódi érvek nélkül teszik, legtöbbször egymás (érvek nélkül elfogadott) konklúzióira hivatkozva, mint mikor egy vélemény egyfajta hólabdaként épülő dogmaként attól lesz erős, hogy soha senki nem kérdez rá annak eredetére.³⁸ Az ἐπίσημος genitivus és (ἐν +) dativus kiegészítéssel használt példáit végignézve Wallace és Burer arra a következtetésre jut, hogy a bibliai, a patrisztikus, a klasszikus és a hellenista görög szövegekben, a papiruszokban és a feliratokban egyaránt bizonyítást nyert eredeti feltevésük, hogy az ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις „szinte biztosan” azt jelenti, hogy „ismertek az apostolok számára”.

Burer és Wallace tanulmányát Richard Bauckham³⁹ és Linda Belleville⁴⁰ éles kritikával illették, mindketten a példák szelektív válogatását kifogásolták, valamint azt, hogy a szerzőpáros ezekből olyan általános szabályt alkotott, amely a bizonyítékok kis számát és meglehetősen ambivalens hozadékát látva indokolatlan. (Epp is egyetért ezzel a kritikával.)⁴¹ Penna a fenti kritikák alapján eldöntöttnek látja a kérdést, hogy az inkluzív jelentés a helyes olvasat,⁴² Kruse csak sejteti ugyanezt.⁴³ 2015-ben Burer azonban újabb tanulmányban⁴⁴ válaszolt a kritikákra, és nem csak megvédte a korábbi (támadott) érveket,⁴⁵ de 107 (!) további (új) példával támasztotta alá Wallace-szal közösen felvázolt eredeti téziséit. Az új példákból 36 közvetlenül párhuzamba állítható a Róm 16,7 szerkezetével, végérvényesen bizonyítva, hogy az ἐπίσημοι ἐν + dativus alak exkluzív értelmezése legitim, sőt, talán elsődleges is. Burer többi 71 példája azt támasztja alá, hogy Pál nyugodtan használhatta volna a genitivust (ἐπίσημοι τῶν ἀποστόλων), ha azt akarta volna kifejezni, hogy a két említett személy az apostolok között magaslik ki, hiszen ez volt a bevett nyelvhasználat. Burer (és Wallace) megerősített konklúziója azt jelenti, hogy szemben a korábbi többségi állásponttal, az exkluzív nézet teljes mértékben tartható, sőt, egyéb bizonyítékok híján elsőbbséget élvez az inkluzív értelmezéssel szemben.

Érdemes azonban megvizsgálni, hogy a szöveggörnyezet vagy akár tágabb kontextuális szempontok adnak-e további támpontot annak eldöntéséhez, hogy Andronikosz és Júnia az apostolok *közül* magaslott-e ki, vagy az apostolok *körében* voltak-e ismertek. Véleményem szerint igen. A közvetlen szöveggörnyezetben azt látjuk, hogy

36 „Warum schrieb Pl dann nicht ἀπόστολοι ἐπίσημοι?” (Uo.)

37 Burer & Wallace, 76-91.

38 Uo., 79-80 és 84. A szerzők szerint ez a tendencia J. B. Lightfootig megy vissza, aki – a görög atyákra való hivatkozást leszámítva – szintén nyelvtani érvek nélkül állította, hogy az ἐν τοῖς ἀποστόλοις inkluzív értelmű, és akinek az exegetikai tekintélyére hivatkozva W. Schmithals kijelentette, hogy Lightfoot végérvényesen megcáfolta az exkluzív nézetet (Uo., 80).

39 Bauckham: *Gospel Women*, 172-180.

40 Linda L. Belleville: „Ἰουνιαν ... ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις: A Re-examination of Romans 16.7 in Light of Primary Source Materials” in NTS 51 (2005): 231-49.

41 Epp, 79-80. Bauckham, Belleville és Epp a Burer és Wallace által összegyűjtött példákon kívül azonban új bizonyítékokat nem hoznak fel álláspontjuk igazolásául.

42 Penna, 1086.

43 Colin G. Kruse: *Paul's Letter to the Romans* (PNTC. Grand Rapids, MI: Eerdmans, 2012), 565-567.

44 Michael H. Burer, „Ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις in Rom 16:7 as ‘Well Known to the Apostles’: Further Defense and New Evidence” in JETS 58 (2015): 731-751.

45 Néhány apró korrekciót Burer elfogad, mint például Heath R. Curtis kritikáját, hogy egy Lukianosz-idézet érvként való használata helytelen volt („A Female Apostle?: A Note Re-examining the Work of Burer and Wallace Concerning ἐπίσημοι with ἐν in the Dative” in *Concordia Journal* (October 2002): 437-440).

Pál bizonyos embereket üdvözöl, majd néhány szóban ajánlja őket a római gyülekezetnek, mintegy kiemelve szerepüket és pozitívumaikat. Ajánlásaiban gyakran olyan információt is közöl a gyülekezettel, amiről ők talán nem tudhattak, de az illető személyek megítélésében fontos lehet. Az apostol ezáltal „felemeli” a megdicsért személyeket és elmondja a gyülekezetnek, hogy ő és mások hogyan látják őket.

Először Fébét emeli ki, aki „sokaknak lett pártfogója”, magának Pálnak is (1-2). Utána Priskát és Akvilát említi, akik kapcsán megjegyzi, hogy az életéért „a saját fejüket kockáztatták”, és nem csak ő (Pál) hálás értük, de „a pogányok valamennyi gyülekezete is” (3-4). Ezután Epainetosz következik, „aki az ázsiai tartomány első zsengeje Krisztusban” (5). Majd Mária, „aki sokat fáradozott értetek” (6). Ekkor következik Andronikosz és Júnia köszöntése: „Köszöntések Andronikoszt és Juniást (Júniát), rokonaimat és fogolytársaimat, akiket nagyra becsülnék az apostolok körében, akik nálam is előbb lettek Krisztus híveivé.”

Andronikosz és Júnia esetében Pál a megkezdett mintát folytatja. Arra kéri a gyülekezetet, hogy köszöntsék Andronikoszt és Juniát, utána pedig ajánlja őket, ahogy a többiek esetében is tette, és elmondja, milyen kép ala-kult ki róluk benne és másokban. Először is közli, hogy ők földijei⁴⁶ (τοὺς συγγενεῖς μου), ráadásul „fogolytársai” is (καὶ συναιχμαλώτους μου), ami vagy azt jelenti, hogy egykor együtt voltak börtönben, vagy azt, hogy ők is szenvedtek a hitükért, mint Pál.⁴⁷ Ekkor következik a szokásos plusz információ: Andronikosz és Júnia felkeltették az apostolok figyelmét is, ismertek, nagyra becsültek a köreikben (ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις). Furcsa volna, ha Pál a rómaiakat arra emlékeztetné, hogy Andronikosz és Júnia ismert apostolok (vagy összehasonlító értelemben „a legkiválóbbak az apostolok között”), ha ők valóban ismert apostolok. Ennek az információnak a kommunikációs célja és relevanciája ebben a szöveggörnyezetben igencsak megkérdőjelezhető lenne. (Arról nem is beszélve, hogy vajon milyen értelemben lehet ismert és kiemelkedő egy olyan apostol, akiről a korai egyháznak alig van emléke, és akivel kapcsolatban ezt hangsúlyozni kell egy gyülekezeti köszöntésben?)⁴⁸

Sokkal valószínűbb és kézenfekvőbb az a magyarázat, hogy Andronikosz és Júnia „az apostolok körében” voltak ismertek, vagyis az apostolok is tudtak arról, hogy fogságukkal (és talán már előtte is) milyen áldozatokat hoztak Krisztusért és az evangéliumért. Ezzel Pál egészen különleges ajánlást ad e két kiváló keresztyénnek, ami – az inkluzív magyarázattal ellentétben – kommunikációs szempontból is tökéletesen illeszkedik a kontextushoz. Sőt, érthetővé teszi az utolsó mondatrészt is, amelyben Pál azt hangsúlyozza, hogy Andronikosz és Júnia nála „előbb lettek Krisztus híveivé”. Talán éppen ez a megfontolás magyarázhatja az apostolok személyének az említését: Andronikosz és Júnia olyan régi hívők, hogy még az egykori jeruzsálemi apostolok is ismerik őket!⁴⁹

46 Bauckham szerint ez szinte biztosan arra utal, hogy ők is zsidók voltak, nem szükségszerű, hogy ennél szorosabb rokoni szálakat is feltételezzünk (*Gospel Women*, 170). Adolf Schlatter is arra következtet, hogy a két ember zsidó volt, akiket a jeruzsálemi gyülekezetben ismertek (*Der Brief an die Römer*. Erläuterungen zum Testament 5. Stuttgart: Calwer Verlag, 1948, 243).

47 Jewett a Filem 3 és a Kol 4,10 alapján amellet érvel, hogy a συναιχμαλώτος mindenképpen egyidejű fogságra utal, ezért elveti azt a lehetőséget, hogy Pál általánosságban beszéljen a pár bebörtönzéséről (Jewett, 963).

48 Amennyiben Andronikosz és Júnia házaspár voltak, ez lenne az egyetlen példa arra, hogy egy házaspár mindkét tagja apostol volt. Péter és más apostolok esetében Pál „feleségekről” beszél (1Kor 9,5).

49 Burer és Wallace, 90 n67. Ha Pál Kr. u. 34 körül lett keresztyénnyé, Andronikosz és Júnia egészen a kezdeti időktől tagjai lehettek a jeruzsálemi gyülekezetnek. Bauckham szerint a római gyülekezet alapításában is fontos szerepük volt, „ismert vagy kiemelkedő apostolokként” akár az egyik legbefolyásosabb vezetői is lehettek a római gyülekezetnek (*Gospel Women*, 181). Longenecker is erre hajlik (*Romans*, 1069). Kérdés azonban, hogy ha Andronikosz és Júnia valóban olyan kiemelkedő apostolok voltak, és szerepet játszottak a római gyülekezet alapításában, a római gyülekezet alapításához vajon miért Péter és Pál neve kapcsolódik a későbbi egyházi emlékezetben, és vajon miért nincs olyan hagyomány az egyik legjobban dokumentált múltú egyházi közösségben, amely Andronikosz és Júnia alapító apostoli szerepét hangsúlyozná?

4. Milyen apostolok körében?

Egyetlen kérdés maradt: milyen apostolokról van szó ebben a köszöntésben? K. H. Rengstorf teológiai szócikkében arra figyelmeztet, hogy az utalás homályossága miatt nem szabad általános érvényű következtetést levonni ebből a versből a keresztyén apostolságra vonatkozóan.⁵⁰ A figyelmeztetés jogos, és az előző pont következtetései fényében bizonyos értelemben okafogyottá is vált, ettől függetlenül rákérdezhetünk, hogy miféle apostolságra történik utalás ebben a versben.⁵¹

Az ἀπόστολος Pál szóhasználatában nem feltétlenül jelent olyan tekintéllyel bíró apostolt, mint amilyen ő vagy a Tizenkettő volt, a szó utalhat gyülekezetek küldötteire vagy misszionáriusaira is (vö. 2Kor 8,23; Fil 2,25).⁵² Adolf Schlatter – aki a vers inkluzív értelmezését követi – ilyen értelemben tartja Andronikoszt és Juniát apostoloknak: a jeruzsálemi gyülekezet képviselői voltak.⁵³ Longenecker szerint Andronikosz és Júnia a római gyülekezet alapítói között lehetnek más zsidó keresztyénnel együtt, akik Jeruzsálemből mentek oda. Talán Priskával és Akvilával, valamint Epainetossal és Miriámmal együtt érkezhettek Rómába.⁵⁴

Bauckham azonban nem ért egyet az apostolság tágabb jelentésének felvetésével, szerinte Pál a jelző nélküli „apostol” szóval itt az apostolok speciálisabb csoportjára utal, amely tágabb ugyan a Máté, Márk és Lukács által megnevezett Tizenkettő körénél, de mindenképpen behatárolt csoport, ahová Pál a Tizenkettőn kívül Barnabást, Szilászt, az Úr testvéreit és önmagát sorolja.⁵⁵ Burer és Wallace is azt hangsúlyozzák, hogy az apostol szó szemantikai mezőjének kibővítése ritka a *corpus Paulinum*-ban, hacsak nem kapcsolódik össze valamilyen más szóval (pl. gyülekezetek küldöttei/apostolai).⁵⁶

A Római levélen belül négy további példa segíthet a Róm 16,7-ben szereplő „apostolok” szó jelentésének meghatározásában. Az első két alkalommal Pál önmagára használja a szót: „elhívott apostol, akit az Isten kiválasztott arra, hogy hirdesse evangéliumát” (κλητὸς ἀπόστολος ἀφορισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ) (Róm 1,1); „aki által kegyelmet és apostolságot kaptunk arra, hogy az ő nevéért hitre és engedelmességre hívjunk fel minden népet” (δι’ οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολήν εἰς ὑπακοήν πίστεως ἐν πᾶσιν τοῖς ἔθνεσιν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ) (Róm 1,5). Pál mindkét esetben összekapcsolja a szót valamiféle isteni okkal (elhívás, kegyelem), és valamiféle céllal (evangélium hirdetése, népek hívása a hit engedelmességére). Az elhívás és a kegyelem Jézus Krisztustól származik, aki által (δι’ οὗ) kapta Pál a kegyelmet és apostolságot (Róm 1,5), és akinek ő szolgálja (Róm 1,1). Az apostolság forrása tehát nem egy gyülekezet, hanem maga az Úr. A Róm 11,13-ban Pál azt emeli ki, hogy apostolságának célja a népek közötti szolgálat: „pogányok apostola vagyok” (εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος). Ez egybecseng a Róm 1,5 hangsúlyával, a birtokos jelzőből (ἐθνῶν) azonban kiolvasható, hogy Pál másfajta apostolságról is tudott (vö. Gal 2,8). Az ötödik példa – „hogyan hirdessék, ha nem küldettek el?” (πῶς δὲ κηρύξωσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσιν) (Róm 10,15) – szintén a népek közötti evangélizációs szolgálatot nevezi meg a kiküldés céljának, de mivel itt ígéről (ἀποστέλλω) van szó, nem pedig az apostol vagy apostolság főnévi alakjairól, nem biztos, hogy ezt a Róm 16,7-ben szereplő szó jelentésének meghatározásához figyelembe vehetjük.

50 K. H. Rengstorf, ‘ἐπίσημος’ in TDNT 7:268.

51 A fogalom jelentéseivel kapcsolatban lásd Szabados Ádám: „Az újszövetségi apostolfogalom eredetével és egységével kapcsolatos kutatástörténet áttekintése” in *Theológiai Szemle* (2015/4): 204-215.

52 Moo: *Romans*, 923-924.

53 Adolf Schlatter: *Romans: The Righteousness of God* (Peabody, MA: Hendrickson, 1995), 274-275.

54 Longenecker: *Romans*, 1069. Penna több lehetőséget is összegyűjt: lehetséges, hogy Andronikosz és Júnia a 72 között voltak (Origenész, Erasmus), vagy a Rómában lévő idegenek között (Lagrange), esetleg a jeruzsálemi gyülekezetben lévő hellenisták között (Zeller, Fitzmyer), vagy akár az antiókhiai gyülekezethez is tartozhattak (Penna, 1087).

55 Bauckham: *Gospel Women*, 180.

56 Wallace és Burer, 90 n68.

A példák alapján jogosnak tűnik a következtetés: Pál a Római levélben az apostolságot a Jézus Krisztustól való elhívással és az evangélium hirdetésével kapcsolja össze. Ami azonban talán még ennél is lényegesebb: a Róm 16,7-ben olvasható ἐν τοῖς ἀποστόλοις kifejezés ἐν + dativus pluralisa azt sugallja, hogy az apostolok valamiféle körként, csoportként léteztek, és ennek a körnek voltak határai. Nehéz elképzelni, hogy Pál a jelző nélküli apostol fogalmat használta volna, ha ez számára olyan tág lett volna, amelybe mindenféle gyülekezeti küldöttet is bele lehet érteni. Akár exkluzív, akár inkluzív értelemben vesszük tehát a mondat jelentését, az apostolok köréhez *tartozni lehetett*, akár úgy, hogy Andronikosz és Júnia azon belül kiemelkedtek, akár úgy, hogy annak tagjai véleményt formáltak róluk. Az apostolok behatárolt köréhez való tartozás minden bizonnyal különleges státuszt jelentett, és ez a státusz ismertséget is hozott a korai egyházban azoknak, akik ehhez a körhöz tartoztak. Amennyiben helyes ez a következtetés, kevésbé valószínű, hogy Pál a körön belül látta volna Andronikoszt és Júniát, ezt a máshol sehol nem említett két személyt, pláne a kör kiemelkedő vagy különösen ismert tagjaiként.

5. Konklúzió

Andronikosz és Júnia esetleges apostolságával kapcsolatban a fentiek alapján három következtetést tudunk leszűrni. 1) *Amennyiben* Andronikoszék apostolok voltak, szinte biztosan egy nő (Júnia) is betöltötte ezt a pozíciót. A régebbi szövegkiadásokban elterjedtebb Ἰουνιᾶν és a mostanában egyre gyakoribb Ἰουνίας hangsúlyozás közül utóbbi tűnik az eredetinek, a reformáció utáni bibliafordítások többségével ellentétben nem egy férfinév, hanem egy női név accusativusáról van szó. Andronikosz társa nem Juniász, hanem Júnia. 2) *Amennyiben* Andronikosz és Júnia apostolok voltak, azt is megállapíthatjuk, hogy az apostolok szűk köréhez tartoztak, hiszen Pál szóhasználata a Római levélben nem indokolja a fogalom kiterjesztését gyülekezeti küldöttekre vagy másfajta, kisebb tekintéllyel bíró apostolokra. *Ha* Andronikosz és Júnia az apostolok között voltak kiemelkedőek, akkor alakjuk Péter, János, Jakab, Máté, Tamás és a többi ismert apostol alakja fölé magasodott. 3) Ez a két következtetés paradox módon azonban éppen gyöngíti azt a feltevést, hogy a meglehetősen ismeretlen Andronikosz és Júnia az apostolok szűk köréhez tartoztak, és erősíti legfőbb következtetésünket, miszerint a páli mondatban az apostolok exkluzív értelemben kerülnek elő. Vagyis Andronikosz és Júnia nem tartoztak az apostolok körébe, hanem az apostolok vélekedtek *róluk* elismerően.

Júnia említése alátmasztja azt a máshol is látható (pl. Róm 16,1.3.6.12.15; 1Kor 16,19) tendenciát, hogy Pál nagyra becsülte nők szolgálatát, sőt, hogy általában az apostolok körében is megbecsülés övezte a nők szolgálatát (Júniát mindenképpen). Azt azonban nem lehet felelősen kiolvasni a versből, hogy női apostolok is lettek volna a korai egyházban. Ha a következtetésem helytállóak, ezt az érvet tehát a nők mai szolgálata kapcsán sem lehet legitim módon használni.

6. Irodalomjegyzék

- Bauckham, R. (2002): *Gospel Women: Studies of the Named Women in the Gospels*. Erdmans, Grand Rapids.
- Beleville, L. L. (2005): Ἰουνιαν ... ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις: A Re-examination of Romans 16.7 in Light of Primary Source Materials. *NTS*, 51, 231-249.
- Brooten, B. (1977): „Junia... outstanding among the apostles”. In: Swidler, L., Swidler, A. (Eds): *Women Priests: A Catholic Commentary in the Vatican Declaration*. Paulist, New York, 141-144.
- Burer, M. H., Wallace, D. B. (2001): Was Junia Really an Apostle? A Re-examination of Rom 16.7. *NTS*, 47, 78-79.
- Burer, M. H. (2015): Ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις in Rom 16:7 as ‘Well Known to the Apostles’: Further Defense and New Evidence. *JETS*, 58, 731-751.

- Cervin, R. S. (1984): A Note Regarding the Name Junia(s) in Romans. *NTS*, 40, 464-470.
- Curtis, H. R. (2002): A Female Apostle? A Note Re-examining the Work of Burer and Wallace Concerning ἐπίσημοι with ἐν in the Dative. *Concordia Journal*, October, 437-440.
- Dunn, J. D. G. (1988): Romans 9-16. *Word Biblical Commentary* 38. Word Books, Dallas.
- Epp, E. J. (2005): *Junia: The First Women Apostle*. MN: Fortress Press, Minneapolis.
- Grudem, W., Piper, J. (1991): An Overview of Central Concerns. In: Grudem, W., Piper, J.: *Recovering Biblical Manhood and Womenhood*. Crossway, Wheaton, IL., 79-80; 479.
- Fitzmyer, J. A. (1993): *Romans, A New Translation with Introduction and Commentary*. Anchor Bible, 33. Doubleday, New York.
- Headlam, A. C. (1899): Junias or Junia. In: Hastings, J. (Ed.): *Dictionary of the Bible*. Vol. 2. T&T Clark, Edingburgh, 825.
- Jewett, R. (2007): *Romans: A Commentary*. Fortress Press, Minneapolis.
- Kruse, C. G. (2012): *Paul's Letter to the Romans*. PNTC. Eerdmans, Grand Rapids.
- Lagrange, M. J. (1916): *Saint Paul: Epitre aux Romains*. Librairie V. Lecoffre, Paris.
- Lampe, P. (1985): Iunia/Iunias: Sklavenherkunft im Kreise de vorpaulinischen Apostel (Röm 16,7). *ZNW*, 76, 132-134.
- Lampe, P. (1987): *Die Städtrömischen Christen in den ersten beiden Jahrhundert*. WUNT. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Lenski, R. C. H. (1961): *The Interpretation of St. Paul's Epistle to the Romans*. Augsburg, Minneapolis.
- Logenecker, R. N. (2016): *The Epistle to the Romans: A Commentary on the Greek Text*. NIGTC. Eerdmans, Grand Rapids.
- Moo, D. J. (1996): *The Epistle to the Romans*. NICNT. Eerdmans, Grand Rapids.
- Penna, R. (2010): *Lettera ai Romani: Introduzione, versione, commento*. Edizioni Dehoniane Bologna, Bologna.
- Schlatter, A. (1948): *Der Brief an die Römer. Erläuterungen zum Testament 5*. Calwer Verlag, Stuttgart.
- Schlatter, A. (1995): *Romans: The Righteousness of God*. Hendrickson, Peabody.
- Schüssler Fiorenza, E. (1977): The apostleship of women in early Christianity. In: Swidler, L., Swidler, A. (Eds.): *Women Priests: A Catholic Commentary in the Vatican Declaration*. Paulist, New York, 135-140.
- Schüssler Fiorenza, E. (1986): *Missionaries, Apostles, Co-workers: Romans 16 and the Reconstruction of Women's Early Christian History*. *Word & World*, 6, 430-431.
- Silva, M. (2001): *Interpreting Galatians: Explorations in Exegetical Method*. Baker Academic, Grand Rapids.
- Szabados, Á. (2015): Az újszövetségi apostolfogalom eredetével és egységével kapcsolatos kutatástörténet áttekintése. *Theológiai Szemle*, 4, 204-215.
- Thorley, J. (1996): Junia: A Women Apostle. *NT*, 38, 18-29.
- Zahn, T. (1910): *Der Brief des Paulus an die Römer. Kommentar zum Neuen Testament 6*. A. Deichert, Leipzig.